

לוח פזרחית

גיליון מס' 14
דצמבר 2011

האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם (אילמ"א)
The Middle East & Islamic Studies Association of Israel (MEISAI)
الجمعية الاسرائيلية لدراسات الشرق الاوسط والاسلام

החוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה
The Department of Middle Eastern and African History
قسم تاريخ الشرق الأوسط وإفريقيا

רוח מזרחית

תוכן העניינים

1	עידן בריר	דבר העורך
3	סמיר בן לאישי	סוגית מחלוקת הסונה והשיעה בעבר ובהווה במבחן ה"אביב הערבי"
11	עידו מזרחי	קולנוע במזרח התיכון מדריך צפייה: סדרות רמז'אן 1432 \ 2011 בערוצי MBC
16	נמרוד זגגי	זווית אחרת התנועה הירוקה ובדלנות
20	אסף דוד	סאטירה
25	אהוד הורביץ	שירה מן המזרח התיכון סרגון בולוס

המערכת

mizrahit@meisai.org.il

עידן בריר - עורך ראשי
אוניברסיטת תל אביב

mizrahido@gmail.com

עידו מזרחי - עורך מדור קולנוע
האוניברסיטה העברית בירושלים

hadpe@walla.com

הדר פרי - עורכת לשונית
אוניברסיטת בר אילן

אלנה קוזניצוב – עיצוב גרפי
מרכז משה דיין, אוניברסיטת תל אביב

הוועדה האקדמית

ד"ר מחמוד יזבק
אוניברסיטת חיפה

פרופ' אייל זיסר
אוניברסיטת תל אביב

פרופ' אהוד טולידאנו
אוניברסיטת תל אביב

קול קורא

לשליחת רשימות ומאמרים לפרסום בכתב העת האלקטרוני

רוח מזרחית

כתב העת האלקטרוני "רוח מזרחית" מתפרסם שלוש פעמים בשנה במתכונת חדשה, תחת חסות משותפת של אילמ"א ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל אביב ובעריכתם של תלמידי מחקר. עורכי כתב-העת קוראים לתלמידי מחקר, תלמידים לתואר הראשון, חוקרים ומורים באקדמיה ומחוצה לה (כולל כאלה שהכשרתם אינה בהכרח אקדמית), ולכלל בעלי העניין בתחום לימודי המזרח התיכון, האסלאם ותרבויות האזור, לשלוח אלינו מאמרים ורשימות לפרסום.

המאמרים בכתב העת עוסקים בהיסטוריה על גווניה השונים, ובהיבטים תרבותיים בחיי החברות המאכלסות את אזורנו. אנו מבקשים לקדם באופן מיוחד מאמרים המבוססים על עבודות סמינר מצטיינות, מאמרי-דעה, וכן מאמרים העוסקים בנושאים חברתיים או היסטוריוגרפיים.

לצד המאמרים, תכלול "רוח מזרחית" גם מדורים אשר יעסקו בנושאים הבאים: קולנוע, מוסיקה, ספרות, סקירת ספרים ואתרי אינטרנט, תרגום תעודות ומסמכים ורשמים ייחודיים של ישראלים ממדינות האזור. כותבים המעוניינים לתרום רשימות למדורים אלה מוזמנים ליצור קשר עם עורכי כתב העת כדי לתאם את נושאי הכתיבה.

אנו פונים גם בקריאה לסטודנטים המעוניינים להצטרף לכתב העת כחברי מערכת ולערוך באופן קבוע מדורים שונים בתוכו, על-פי תחומי התמחותם ועניינם, ליצור עימנו קשר. תמורת העבודה במסגרת כתב העת תוענק לחברי המערכת חברות שנתית באילמ"א, על כל המשתמע מכך.

יצוין כי פרסום בכתב העת מותנה בהצטרפות לאילמ"א (למידע נוסף על הצטרפות לאגודה, ראה עמוד הבית: <http://www.meisai.org.il>).

היקף מאמר – עד 3000 מילה.

היקף מאמר קטן – עד 800 מילה

היקף רשימה (גם במסגרת מדור) – עד 700 מילה.

מאמרים ורשימות יוגשו על-פי הנחיות הכתיבה של "רוח מזרחית" [כמפורט באתר אילמ"א](#). את ההצעות יש להעביר אך ורק כצרופה (*Attachment*) להודעת דוא"ל שתישלח לכתובת mizrahit@meisai.org.il, כאשר בשורת הכותרת (*Subject*) יצוין "רוח מזרחית". יש להקפיד ולדרוש אישור קבלה על הצעתכם.

שימו לב: המועד האחרון להגשת מאמרים לגיליון 15: **28 בפברואר 2012.**

© 2011 כל הזכויות שמורות ל"רוח מזרחית"
אילמ"א – האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם
מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה

כללי הציטוט הרגילים חלים על תוכן הגיליון בשלמותו.
על הכותבים לקבל אישור בכתב ממערכת כתב העת לפרסום חומר מן הגיליון באכסניה אחרת.
כל צילום, שכפול, העתקה, השאלה, הפצה והעמדת הגיליון לרשות הרבים (באופן מודפס או אלקטרוני), מחייבת אישור בכתב ממערכת כתב העת.

דבר העורך

כשנכתבו דברי הפתיחה לגיליון הקודם, לפני יותר משמונה חודשים, היו אירועי "האביב הערבי" רק בחיתוליהם ובשיא ההתרגשות של ראשית, ועוד מוקדם היה לדעת לאן מועדות פניהם. בתוניסיה ובמצרים רק הודחו הנשיאים זמן קצר קודם לכן; בלוב היו האירועים רק בחתוליהם, ואילו בסוריה כמעט לא היו אפילו סימנים לעתיד להתרחש. היום, חודשים לאחר מכן, נדמה שככל שידענו מעט אז, היום אנו יודעים אפילו עוד פחות. העיכוב בפרסום גיליון זה לא היה צפוי, אך הוא העניק לנו אפשרות לחזות מן הצד בהתקדמות גל המחאה בעולם הערבי. כיום, גם אם קל להעריך ש"האביב הערבי" הוא תופעה מורכבת שלא מתחילה ולא נגמרת בעולם הערבי, ושרישומה ניכר היטב במחאות בכל העולם, החל בשדרות רוטשילד, עבור בלונדון ובוול סטריט וכלה במוסקבה. קשה מאוד לדעת לאן היא תוביל את המזרח התיכון.

בגיליון זה לא נתיימר, כמובן, לקחת חלק בנבואות, בהערכות ובהעלאת התסריטים האפשריים לעתידו של "האביב הערבי", אולם המאמרים והרשימות שקובצו בגיליון זה משיקים ברובם להתפתחויות החברתיות והפוליטיות באזורנו.

מאמרו של סמיר בן לאיישי מציע ניתוח מעניין של ההיסטוריה השיעית ושל ההיסטוריה של הסכסוך הסוני-שיעי על הגמוניה במזרח התיכון. מצד אחד, חוזר בן לאיישי בניתוחו למאבקים החברתיים והכלכליים בין משפחות האליטה המפאית של ימי ראשית האסלאם, ומנגד עושה שימוש בטיעונים "ארציים", של ריאלי-פוליטיק של ימי "האביב הערבי" ומציע מבט אחר על משיכת החבל הפוליטית, החברתית וההלכתית הבלתי נגמרת בין הסונים והשיעים.

מדור הקולנוע בגיליון זה עובר רענון קל, בד בבד עם חילופי העורכים, ונעשה למדור "מדיה חזותית" בעריכתו של עידו מזרחי, תלמיד מחקר מהאוניברסיטה העברית בירושלים. רשימת הפתיחה של מזרחי כעורך המדור עוסקת בתופעה בולטת בעשור האחרון בעולם הערבי – ה"רמציאניאט" – סדרות הרמציאן, מדורת השבט המודרנית בעולם הערבי בחודש של צום הרמציאן. הסדרות משקפות במקרים רבים את המציאות בעולם הערבי כמות שהיא או כפי שהיו רוצים היוצרים להציגה, אך במקרים רבים גם משתתפות במידה כלשהי בעיצוב המציאות, בקיבוע סטראוטיפים ובהנחלת אמונות. אף על פי שברמציאן האחרון כמעט לא עסקו הסדרות באירועים הדרמטיים במזרח התיכון ורק רמזו אליהם במקרים אחדים, אפשר לזהות על נקלה את השפעתן בעיצוב הדעה הציבורית בעולם הערבי של ימינו.

במדור "זווית אחרת" מביא לנו נמרוד זגגי, תלמיד מחקר מאוניברסיטת תל אביב, תרגום למאמר של כותב איראני גולה העורך סיכום-ביניים להישגיה, לכוחה ולחולשותיה של התנועה הירוקה האיראנית, אולי המבשרת של כל תנועות המחאה במזרח התיכון. למרות הדיכוי האלים ומאסרם של מנהיגי המחאה האיראנית, ברור לכול כי התנועה שינתה את השיח הפוליטי באיראן והותירה חותם בל יימחה על החברה האיראנית, וכמו שזה נראה גם על המזרח התיכון כולו. כותב המאמר מזהיר כי הסכנה הגדולה ביותר לתנועה הירוקה אינה בהכרח באיום שמציב לה המשטר, אלא דווקא באפשרות כי גורמים בתוכה יטו לבדלנות אתנית או מגזרית במקום לשמור על אחדות המטרה ועל "המצפון המשותף" שהתפתח במחאה.

המדור היחיד שנוגע ב"אביב הערבי" במישרין הוא מדור הסאטירה, שבו ממשיך ד"ר אסף דוד לקבץ קטעים סאטיריים חריפים של כותבים ירדנים ואת מיטב הקריקטורות הפוליטיות של עמאד חג'אג'י מן החודשים האחרונים, שיש בהם כדי לתת תמונה קצת אחרת של "האביב הערבי" ודרכי התקבלותו בחברה הערבית. מעניין במיוחד לראות את הביקורת הסאטירית שעולה ממדינה כירדן, שאותה לא שטף גל המחאה שטיפה ניכרת, ושבה השינויים הפוליטיים שהתרחשו לא היו תוצאה של התקוממות עממית, אלא תוצאה של "צעדים מונעים" המוכתבים מטעם המלך.

את הגיליון חותם מדור השירה, והוא כולל את החלק השני של תרגומי שירת המשורר האשורי סרגון בולוס, אחד מענקי השירה הערבית המודרנית והמחדשים הגדולים ביותר שלה, בתרגומו של אהוד הורביץ.

לסיום, חובה נעימה היא לי להודות לשי זהר, שהיה לי חבר טוב ושותף נאמן בעריכת כתב העת במשך יותר משלוש שנים, ושכישורי העריכה וההערכה שלו, כמו גם העין הבוחנת והדקדקנית שלו יחסרו לי מאוד בהמשך הדרך. אאחל לשי שיוסיף ללכת מחיל לחיל גם בדרכיו החדשות.

אני מאחל לכם קריאה מהנה ואשמח מאוד לשמוע את תגובותיכם.

עידן בריר

סוגית מחלוקת הסונה והשיעה בעבר ובהווה במבחן ה"אביב הערבי"

סמיר בן-לאיישי*

מבוא

נהוג לתארך את ראשית ההיסטוריה של השיעה בטבח כרבלא, שאירע בשנת 680 לספה"ג, כמאתיים קילומטרים מדרום לבגדאד. באירוע זה נרצח אל-חוסייין, בנו של עלי, עם כשבעים מאנשיו, רובם מבני משפחתו, בידי כוחות החצר האומיית, שתפסה את השלטון ועברה ממכה לדמשק, ושם קבעה את בירתה של האימפריה האסלאמית הראשונה בהיסטוריה. אירוע זה נחרט בזיכרון הקולקטיבי השיעי כאבן הפינה של הדוקטרינה השיעית. ההלכה השיעית התפתחה לאחר אירוע זה כאשר ויתרו תומכיו של אל-חוסייין ונאמני בית עלי והמחנה ההאשמי על השגת יעדיהם הפוליטיים, ותחת זאת החלו לפתח את הממד הדתי של טיעוניהם, להכשיר מנהיגים שיעים ולחבר טקסטים הלכתיים שיעיים. בכך נוצק הבסיס להפיכתה של השיעה לתנועה דתית, ולא לסיעה פוליטית גרידא, כמו שראתה את עצמה בתחילת דרכה.¹

סצנת הפתיחה של "הסרט השיעי" פותחת בשיסוע גרונו ובעריפת ראשו של אל-חוסייין. אפקט דרמטי זה נחרט בזיכרון הקולקטיבי של השיעים – הן אלה המאמינים ושומרים ומקיימים את המצוות והן אלה שכל מה שקושר אותם לשיעה הוא שנולדו למשפחה שיעית. למען ההשוואה בלבד, אפשר לומר בזהירות רבה כי רציחתו של אל-חוסייין נחרטה בזיכרון הקולקטיבי השיעי, כמו שנחרטה צליבתו של ישו בזיכרון הנוצרי, הדתי והחילוני כאחד. אך שלא כישו הנוצרי, שלא נרצח בלא סיבה, אלא הקריב עצמו כדי לפטור את מאמיניו מהסבל הפיזי והאנושי, השיעים רואים באל-חוסייין מי שנרצח לשווא. רצח היסטורי זה מלווה בזיכרון השיעי בתחושה של אי-צדק (ט'לם), שנעשה לשיעים על לא עוול בכפם.

עוול, החמצה ומרירות מרחפים בשמי הסיפור השיעי, והדבר מסביר, אולי, את העצב הכבד ואת הבכי הנרגש שמאפיינים את הטקסים הדתיים השיעיים. רציחתו של אל-חוסייין, המלווה תחושת אי-הצדק, עומדת לא רק במרכז ההווה הדתית והרוחנית של השיעים המאמינים, אלא היא אף לחלה להווייתם הגשמית, הארצית והאנושית של השיעים החילונים או אם נרצה של השיעים הלא דתיים. אירוע זה הוא החוליה המקשרת בין כל השיעים, והוא החוט שבאמצעותו מקשר השיעי בין שמים לארץ, אלא שהאירוע המכונן הזה נצרב בזיכרון השיעי כשהוא מעוקר מהקשרו הפוליטי, קרי התחרות על הכוח בין בית עלי, מן המשפחה ההאשמית, לבין מעאויה, בן למשפחה האומיית. כך, בקיצור רב, רואים השיעים את עצמם – או אם נשתמש במונחים של בנדיקט אנדרסון, כך מדמיינים השיעים את עצמם כקהילה אנושית בעלת עבר, זיכרון והיסטוריה משלה.²

* סמיר בן-לאיישי (samirben@post.tau.ac.il) הוא דוקטורנט בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב.

¹ על אודות טבח כרבלא והתפתחותה של השיעה מבחינה הלכתית ופוליטית ראו: Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*, (New Haven : Yale University Press, 1985).

² Benedict Anderson, *Imagined Communities*, (London and New York: Verso, 1991), p. 36.

לא כך רואים הסונים את השיעים. הסונים אינם חוזרים לטבח כרבלא, שהיה בעבורם לא יותר מעוד אירוע אחד מני רבים שידעה התקופה הפורמטיבית של ההיסטוריה המוקדמת של האסלאם, שהייתה גם התקופה הבעייתית והמתוחה ביותר, היינו מרציחתם של החליפים השלישי והרביעי עת'מאן ועלי ועד הופעתה של השושלת האומיית. תקופה זו ידועה בשמה הערבי פְתְנָה, שם שאפשר לתרגמו לעברית במלים אנרכיה, אנדרלמוסיה או מלחמת אזרחים. זו הייתה, למעשה, תקופת הפילוג הגדול הראשון שכמעט ושמה סוף לדת האסלאם, שהייתה עוד בחיתוליה, מחד גיסא, אך הייתה תקופה חשובה ביותר, שבה הונחו יסודות החוק והמחשבה האסלאמית, מאידך גיסא.³ בבואם למתוח ביקורת על השיעים, התעלמו התאולוגים הסונים מההקשר ההיסטורי-פוליטי, ונמנעו מלהזכיר שהוויכוח בין הזרמים החל בתור ויכוח פוליטי ותחרות על כוח ועל שליטה במשאבים כלכליים-מסחריים. הם התמקדו (ועודם מתמקדים) בספרות ובח'דיתים של השיעים, ובייחוד בכתביו של האימאם השיעי ג'עפר אל-צאדק.⁴ ספרות זו, כאמור, חוברה לאחר שחדלה השיעה להיות תנועה פוליטית, ושהמנהיגים השיעים ירדו למחתרת והסתפקו בממד ההלכתי והתאולוגי בלבד. באמירה די גורפת, אך לא לחלוטין בלתי נכונה, אפשר לטעון כי עוד משחר האסלאם היה הטיפול התאולוגי הסוני בשאלה השיעית טיפול סימפטומטי, שמתמקד בתופעות הלוואי ולא דווקא בתופעה עצמה, בהקשרים שלה ובסיבות שגרמו לה. נדמה כי היה נוח לתאולוגיה הסונית להתמקד ב"ספרות המחתרת" השיעית, ובייחוד בביטויים שמרביתם על סף כפירה כדי לסמן את השיעים במקרה הטוב כחוטאים שיש להחרים, ובמקרה הרע ככופרים שדמם מותר.

הגישה ההלכתית הסונית כלפי השיעה והשיעים כמו חלחלה לגישתנו של הקהל הרחב הסוני כלפי השיעה. אמירותיהם ה"מפורסמות" של השיעים ידועות לקהל הרחב הסוני בתור קלישאות שהוצאו מהקשרן ההיסטורי, הפוליטי וההלכתי. כאשר אדם סוני, בין ששומר מצוות ובין שאינו שומר, שומע באוזניו אמירות שיעיות, הוא אינו יכול שלא להזדעזע, בלשון המעטה. רק כדי לסבר את האוזן אפשר להביא כמה מן הדוגמאות הנפוצות ביותר: "מעמדו של עלי גובר על מעמדו של הנביא", או "הגוף האלוהי מתמזג עם גופו של עלי" או "עלי יודע את תורת הנסתר שאלוהים הסתיר מנביאו מחמד" וכיוצא באלה.

כל ניסיון שכזה להבין את המציאות שבה נאמרו אמירות כאלה ואת הסיבות שהובילו את השיעי לחשוב כפי שהוא חושב ולהתבטא כפי שהוא מתבטא – רואה בו הזרם המרכזי הסוני ניסיון להבנת הזרם השיעי וניסיון להבנת התנהגותם של השיעים. בעיני חכמי הדת הסונים, כל ניסיון להבין את התופעה השיעית עלול להתפרש כגילוי סימפטיה כלפיה, ולכן בעצמו הוא סוג של כפירה. זו, לדעתי, טעות לוגית מובהקת, אבל אין היא תמיד תוצאה של תמימות או חוסר הבנה. היא לפעמים "טעות" מתוחכמת, טעות טקטית; דמגוגיה של העולמא הסונים כדי שלא לחשוף נושאים שהם אינם רוצים להתמודד עמם, כמו למשל שאלת הקיפוח, אי-השוויון והרדיפות שהשיעים נתקלו בהם בהיסטוריה האסלאמית מצדם של הסונים. לדעתי, כדי להתחיל להבין את הסאגה הסונית-שיעית, יש לחשוב עליה במונחים מטריאליסטיים, כלומר להסיר מעליה את הגלימה הדתית ואת

³ W. M. Watt, *The Formative Period of Islamic Thought*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1973), pp. 80-85.

⁴ R. P. Buckley, "Ja'far Al-Sadiq as a Source of Shi'i Traditions", *The Islamic Quarterly*, Vol. 43, №1, 1999, pp. 37-58.

הילת הקדושה ולהבינה דרך פריזמה היסטורית חילונית של תחרות על כוח בין שתי קבוצות אנטגוניסטיות בעלות אינטרסים מנוגדים – לא בעולם הבא, אלא כאן ועכשיו בעולם הזה.

הסאגה הסונית-שיעית מזווית היסטורית-מטריאליסטית

כדי להסתכל על הסיפור הסוני-שיעי במשקפיים של מטריאליזם היסטורי, יש לחזור אחורנית לתקופת הג'אהליה, בטרם עליית האסלאם. הדבר חשוב כדי להראות שהסיפור הזה, המזוהה כל כך כחלק בל-ינתק מההיסטוריה האסלאמית, הוא בכלל לא אסלאמי במקורו, אלא עבר אסלאמיזציה עם הופעתה של הדת החדשה. הסאגה הסונית-שיעית התחילה בעיר מכה, עוד בהיותה מרכז פגאני, עיר שהייתה המרכז המסחרי, התרבותי, הפוליטי והפולחני של חצי האי-ערב הטרומ אסלאמי. היא מתחילה ב"קרנבל" שנערך מדי שנה בשנה בעיר, ונהפך ל"הילולה מוסלמית" סביב העלייה לרגל, שאנו מכירים כיום בשם "עונת החג" (מְוָסַס אל-חג).

זהו סיפורן של שתי משפחות סוחרים מכאיות מיוחסות – משפחת בנו האשם (שהנביא מוחמד בעצמו משתייך אליה), שצאצאיה כינו עצמם לימים בשם "ההאשמים" ומשפחת בנו אומיה, לימים השושלת האומיית. משפחת בנו האשם הייתה בעלת המונופול על הפולחן במכה, והייתה מעין משפחת כוהנים, ואילו משפחת בנו אומיה מכרה מים בעיר, מצרך שהיה חשוב לא פחות מהאמונה באזור צחיח כמו מכה. מכירת המים הביאה לידי התעשרותה של משפחת בנו אומיה, שייסדה לאחר מכן את השושלת הראשונה באסלאם. ואילו משפחת בנו האשם, שעסקה בפולחן ובמכירת קמעות וקרבות בעלי חיים, נשארה מוגבלת באמצעים שעמדו לרשותה.

במעבר מן התקופה הג'אהלית לתוך תקופת האסלאם נהפכה ההילולה הפגאנית של מכה לעלייה לרגל, אבל שתי המשפחות הוותיקות המשיכו להתחרות ביניהן על השליטה בשוק. תחרות זו הגיעה לשיאה בתקופת "אל-פְּתֵנָה", ובעקבותיה עזבה משפחת בנו אומיה את מכה ואת אזור אל-חג'אז והתיישבה בדמשק, ושם הקימה מרכז פוליטי-כלכלי, שהפך לימים לבירתה של השושלת האומיית, השושלת הראשונה בהיסטוריה האסלאמית הפוליטית. שושלת זו הפכה את האסלאם לדת המדינה, ואת הסונה, שהייתה הזרם המרכזי, לדוקטרינה של המדינה. בתגובה לכך נהפכה משפחת בנו האשם, העשירה פחות, שעזבה גם היא את מכה לאזור מסופוטמיה, לאופוזיציה פוליטית, שאימצה אף היא את הזרם המשני של אסלאם, השיעה, לדוקטרינה אופוזיציונית, שתהדוף את ההגמוניה הסונית של האומיים.⁵ סיפורן של הסונה והשיעה אפוא הוא סיפורן של שתי משפחות יריבות, האחת מוכרת מים והשנייה מוכרת קמעות, שהתחיל עוד לפני הופעתו של האסלאם ונמשך עד עצם היום הזה.

המחקר המערבי על אודות השיעה

בבואו לטפל בשיעה אימץ המחקר המערבי את הגישה, את הכלים האנליטיים ואת השיח של התאולוגים הסונים על אודות השיעה והשיעים. העולם הקולוניאלי – הן הבריטים במשך הן הצרפתים במגרב – נפגש בעיקר עם האסלאם הסוני. כשבאו לטפל בנושא השיעי, מצאו עצמם חוקרים מערביים תלויים בספרות הסונית על אודות השיעה, ולכן הם שעתקו את הדעות הקדומות

⁵ Mohamed Said al-Ashmawi, "Al-Islam Bayna al-Suna wa Shi'a", *Rose El-Yossef*, (No 3883), (9-15/11/2002), pp. 72-75.

ואת הקלישאות מבית היוצר של התאולוגיה הסונית. לפי אותו היגיון, הם חילקו את עולם האסלאם חלוקה בינארית ודיכוטומית לעולם סוני-אורתודוקסי ולעולם שיעי הטרודוקסי.⁶ במהלך שנות השמונים של המאה העשרים הבחינו כמה חוקרים אנגלוסקסים וגרמנים בבעיה ההיסטוריוגרפית הזו, שלפיה הסיפור השיעי כבול על ידי הסיפור הסוני, והתחילו לטפל בנקודה זו.⁷ היו אלה, ככל הנראה, אותם חוקרים שפילסו את הדרך לחוקרים ילידי המזרח התיכון שהתחילו לחקור את התופעה מזווית פנימית ומקומית, שכן רובם היו ממשפחות שיעיות או גדלו באזורים שהיו בהם ריכוזים של אוכלוסייה שיעית. היו אלה חוקרים צעירים, שלמדו לימודי אסלאם במשולב עם דיסציפלינות כמו היסטוריה, מדעי המדינה ומדעי החברה, ובעבודות המחקר שלהם מוצגת התופעה השיעית כתופעה תרבותית, חברתית ופוליטית. חוקרים בעלי גישה זו היו בדרך כלל מבני המקום, בדרך כלל חוקרים עיראקים או איראנים שעברו ללמוד במערב, והיו מצוידים באמפתיה לנושא המחקר שלהם – דבר חיובי ומועיל במחקר המודרני. נקודת המבט שלהם, ששילבה בין העין הפנימית, הרואה את הפרטים האינטימיים, לבין העין החיצונית המחקרית והמדעית, העניקה לעבודותיהם גישה חודרנית.⁸ כיום לאור המציאות החדשה (קרי הופעתה של איראן כגורם הגמוני במזרח התיכון ו"האיום הגרעיני האיראני" ולצד זאת "האביב הערבי" או "המהפכות הערביות") התעוררה השאלה שהייתה רדומה עד כה במדינה כמו בחריין, היינו מדוע מיעוט פוליטי סוני שולט בעם שמבחינה מספרית הוא שיעי ברובו הגדול. דבר זה רק מאלץ אותנו להמשיך ולראות בתופעה השיעית תופעה פוליטית בעלת ממדים חברתיים ותרבותיים, ועם זאת, להוסיף למחקר שני ממדים שלדעתי יהיו חיוניים בעתיד לאור המצב שנוצר כיום בעקבות ה"אביב הערבי": ראשית, לראות בתופעה השיעית תופעה גאו-פוליטית ישנה-חדשה, שהיא חלק מתהליך ארוך טווח, הידוע במחקר ההיסטורי בשם *longue durée*; שנית, לשים לב שגישת "תהליך הטווח הארוך" לא תגרור אותנו למצב שבו האקטואליה והשיח הפוליטי הדומיננטי בעיתונות ובפוליטיקה יכתיבו לנו את שאלות המחקר ההיסטוריות. במלים אחרות לא נתח מושא היסטורי מהפריזמה של האירועים הפוליטיים של האקטואליה, גם כשנראה לנו כי "ההיסטוריה חוזרת על עצמה", כביכול.

הדיאגנוזה המקובלת של המצב הנוכחי

לאור המתרחש כיום, בצלו של ה"אביב הערבי", לא יחשוב איש כי השאלה השיעית מתחילה ונגמרת בסוגיות של דת והלכה. בבחריין, למשל, יציאתם לרחובות של צעירים שדורשים צדק חברתי ודמוקרטיה גלשה עד מהרה לממדים כלל-אזוריים: ערב הסעודית שלחה תגבורת צבאית להגנה על המשטר הבחרייני (הסוני), ואילו איראן הכריזה שלא תאפשר טבח של השיעים.⁹ לאמתו של דבר

⁶ François Thual, *Géopolitique du Chiisme*, Arléa, Paris, 2002, p. 16.

⁷ Bernard Lewis, "L'identité Chiite", in *Le Débat*, 37 (November 1987); idem, *The Assassins*, Oxford University Press, 1987; Martin's Kramer, (ed), *Shi'ism, Resistance, and Revoultion*, Mansell Publishing Limited and The Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, The Shiloh Institute; Elie Kedourie, *Roots of Revoltion*, Yale University, 1981. For German scholars see: Heinz's Halm, *Die Schia*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1988. [See the English translation, Edinburgh, 1991].

⁸ Yitzhak Nakash, *The Shi'is of Iraq*, (Princeton, JJ: Princeton University Press, 1994); See the Arabic version, Ishak al-Naqash, *Shiat al-Iraq*, (Damascus: Dar al-Mada li Thaqafa wa Nashr, 1996).

⁹ <<http://www.nabanews.net/2009/35157.html>>

מדובר במצב גאו-פוליטי מורכב וחמקמק, שכן רוחות ה"אביב הערבי" יכולות להביא לידי התלקחות המצב גם במדינות שבהן ריכוזים שיעיים בולטים, כמו עיראק, לבנון ואף סוריה. מחד גיסא, מדובר במיעוטים שיעיים שהיו אדישים ושוליים במדינות הערביות הסוניות שבהן חיו, ושמאיימים כיום לזעזע ואולי אף להפיל את המשטרים שלהם. מאידך גיסא, המיעוטים השיעיים הללו אינם מבקשים להחליף משטר סוני במשטר שיעי, אלא הדרישות שלהם, בייחוד לאור ה"אביב הערבי", מתרכזות יותר בפוליטיקה הפנימית ובצדק חברתי משהן מתרכזות בפוליטיקה כלל-אזורית וחובקת-כל.

"היד הנעלמה" של איראן?

עד כמה אפשר לראות ב"אינתיפאדה" של המיעוטים השיעיים בכמה מדינות ערביות (לפני ה"אביב הערבי", במהלכו ואולי גם לאחריו) תוצאה של התורה השיעית ושל "היד הנעלמה" האיראנית, שמנסה כביכול לייצא את ה"מהפכה האסלאמית" אל מחוץ לגבולות איראן?

ההלכה השיעית וההיסטוריה של השיעה לא יעזרו לנו לענות על שאלה זו. הן גם לא תעזורנה לנו להבין את מדיניות החוץ של איראן, ובוודאי לא את מדיניותה ואת שאיפותיה הגרעיניות. לאיראן יש רציונל משלה, וכדי להתמודד אתו יש להבין איך הוא עובד "מבפנים", כלומר על פי מושגי היסוד שלו. כאן אולי המקום לטעון טענה די גורפת, אך כזו שיש בה קצת מן האמת: רובו המכריע של המחקר האקדמי המערבי על איראן בת-זמננו לא נעשה מתוך איראן, אלא מחוצה לה; מעין הצצה אל תוך מצודה מעבר לחומותיה. יש נטייה בקרב חוקריה של איראן להתמקד בהצהרות של הנשיא אחמדינז'אד או באמירות של המועצה הדתית העליונה או אף בהצהרות הרשמיות של משרד החוץ האיראני. הצבא האיראני, שהוא אחד הגורמים המרכזיים בקונטקסט של "היד הנעלמה" האיראנית, הוא נושא מחקר שלא קיים. החברה האיראנית, גורם אף חשוב מהצבא לדעתי, לא ידוע לנו הרבה על דפוסי ההתנהגות והנאמנות שלה למועצה הדתית העליונה, למדינה האיראנית ולצבא האיראני, ועד כמה החברה מעוניינת לייצא את ערכי ה"מהפכה האסלאמית" והתורה השיעית לשיעים מחוץ לאיראן או בכלל לערבים סונים בעולם הערבי ובעולם בכלל.

ההערכה בדבר יכולתה של איראן להשפיע על המיעוטים השיעיים הערבים ואפילו להמיר מוסלמים סונים לשיעה היא, ככל הנראה, הערכה מוגזמת. אנו מערבבים בין שני דברים שנדמים לנו זהים: "איראן" ו"השיעה". בין השניים יש חפיפה אך הם אינם זהים. השיעה היא לא איראן, ואיראן היא לא השיעה, כמו כן לא כל השיעים הם איראנים, ולא כל האיראנים הם שיעים. אין מדובר בשיעה אחת כשם שאין מדובר באסלאם אחד, ואם היום ברור לנו כי לא מדובר באסלאם אחד, כמו שסברנו רק לפני עשרים שנה, דומני כי גם היום אי אפשר לטעון כי מדובר בשיעה אחת, אלא בסוגים שונים של שיעה או, אם נרצה, ב"שיעות"¹⁰.

השיעה היא דוקטרינה המפוצלת לזרמים רבים, ובכל זרם כמה רבדים ותתי-זרמים. השיעה הולידה כמה ישויות אמוניות שונות מאוד זו מזו. שלושת הזרמים המרכזיים הם הַזֵּיְדִיָּה, שמנסה לשרוד כיום בתימן והיא דוקטרינה שמזכירה מבחינות רבות את הסונה, עד כדי שכמעט אי אפשר להבדיל בין השניים; והאסמאעיליה, המאמינה בשבעה אימאמים ושהתפצלה לאין-ספור זרמים, עד שהיא נמצאת כיום בכל מקום – בבחריין, בעמאן, בהודו, באסיה המרכזית, באנטוליה,

¹⁰ François Thual, *Géopolitique du Chiisme*, Arléa, Paris, 2002, pp. 21-29.

באזרבייג'ן, בטג'יקיסטאן, ואפילו באוסטרליה, בניו-זילנד ובארצות הברית; והזרם המרכזי: השיעה התרי-עשרית, המאמינה בשושלת של שניים-עשר אמאמים, ושמאמיניה פזורים, בין השאר, באיראן, בעיראק ובלבנון.¹¹

בין שלושת הזרמים המרכזיים הללו אין כמעט שום הסכמה הלכתית, ובהיסטוריה שלהם הם צבעו אלה את אלה בצבעים של כפירה, והדבר הוביל לכישלונם של כל הניסיונות לחבר בין הזרמים הללו על רקע הלכתי. כיום אין שום סיבה שהם יתחילו לעבוד בצוותא, וגם אם יעשו כן, הדבק האידיאולוגי שיחבר ביניהם לא יהיה מורכב בעיקרו מהתורה השיעית; היא תהיה הגורם השולי ביותר. האידיאולוגיה השיעית, אם תרצו, תהיה החוליה החלשה ביותר של "הברית השיעית", אם וכאשר תקום, אם תקום בכלל.

האידיאולוגיה האיראנית בעידן "האביב הערבי"

האידיאולוגיה האיראנית עד ערב פרוץ ה"אביב הערבי" עמדה על שני רגליים: ולאיתי-י פקיה, ושיעיזציה (תשיע) – כיום אפשר להוסיף הנדבך השלישי – מדיניות הגרעין וההתגררות במדינות המערב (כולל תורכיה), ובראשן במדינות החברות בברית נאטו, ואלו הביאו לידי הפלתו של משטרו של קדאפי בלוב.

ולאיתי-י פקיה – הסמכות הדתית הגבוהה ביותר, המרגיע, ממלא מקומו של האמאם הנסתר, יכול לגלם בדמותו גם את הדת וגם את המדינה ואת מוסדותיה הפוליטיים. מושג זה פשט רגל למחרת פטירתו של ח'ומייני, שהותיר צוואה, ובה הצהיר כי המרגיע של העיר קום, גולפג'אני, הוא היחיד שיכול וראוי להחליפו לאחר מותו. מכאן אנו מבינים כי ח'ומייני קיבל את הלגיטימציה שלו ממעמדו כמרגיע ולא ממקור אחר. למחרת פטירתו של ח'ומייני, ולמרות צוואתו, התעוררו בעיות חמורות בשאלה מי ראוי למלא את מקומו. המועצה הדתית העליונה, שבה היו חברים עלי ח'אמנאי, עלי רפסנג'אני ואחמד ח'ומייני, לא התחשבה בצוואה של ח'ומייני, גילתה פרגמטיות רבה והכניסה במהירות תיקון לחוקה, ובו קבעו שאין חובה להיות מרגיע כדי להיות הדמות האנושית שמגלמת את ולאיתי-י פקיה. במלים אחרות – לא חייבים להחליף את ח'ומייני במרגיע של העיר קום, וכך נסללה הדרך למינוי עלי ח'אמנאי כמחליפו של ח'ומייני, אף על פי שסמכותו כמרגיע לא הייתה מקובלת על כל התנועות (צורת ריבוי של תנועה, בית מדרש שיעי בעבור תלמידי הלכה שיעים).¹² זו הייתה הוכחה שבעת משבר, אפילו כמו זה של מינוי ממלא מקום לסמכות הדתית הגבוהה ביותר, האינטרס הפוליטי והפרגמטי יכול לגבור על ההיגיון הדתי.

שיעיזציה (תשיע) – או המרתם של מוסלמים סונים לשיעה – היא קלף מטעה של משרד החוץ האיראני. אם השיעה של איראן מתקשה להגיע אפילו לשיעים הפרסים מבית, אזי ודאי שהמשימה להמיר ערבים-סונים לשיעה היא כמעט בלתי אפשרית. במהלך ההיסטוריה עמדו כמעט תמיד היחסים בין העולם פרסי-שיעי והערבי-סוני בסימן האנטגוניזם.¹³ גם היום, לדעתי, יהיה קשה מאוד, אם לא בלתי אפשרי, לכפות באמצעות האידיאולוגיה של השיעיזציה את ההגמוניה של איראן

¹¹ Heinz Halm, *Le Chiisme*, PUF, Paris, 1995, pp. 3-33. [See eng. trans, (Edinburgh 1991)]

¹² Ahmed Salamati, "Effervescence au Proche-Orient, *Le Monde diplomatique*, (July 2005), No.1. The article can also be found at: <http://www.monde-diplomatique.fr/2005/07/SALALATIAN/12439-Juillet2005>

¹³ Carra de Vaux, *Le Mahométisme; le génie sémitique et le génie aryen dans l'Islam*, (no publisher name is mentioned), Paris, 1898.

באזור. המדינה האיראנית מבינה שבשטח הערבי היא מפסידה, וכי הערבים "תמיד יגידו 'לא' לטהראן", כפי שסוברים חוקרים רבים שתחום מחקרם הוא היחסים בין איראן והעולם הערבי.¹⁴

שאלת הגרעין – איראן כמדינה מודרנית בעלת משקל של ממש באזור רוצה להפגין נוכחות באזור ולמלא את החלל הגאו-פוליטי שנוצר בעידן פוסט-סדאם, ותוך כדי כך להיות ערה וקשובה למתרחש באזור לאור ה"אביב הערבי". כך, למשל, משטרו של אסד מחסל את המפגינים הסורים בתחמושת איראנית. בגופותיהם של המפגינים שנורו מאש כוחות המשטרה והצבא הסוריים בעיר חמץ נמצאו כדורים איראניים, כמו שהראתה עיתונאית צרפתייה, שהסתננה לסוריה דרך הגבול התורכי על אף האיסור שחל על עיתונות זרה להיכנס לסוריה.¹⁵ לדעתי, הסוגיה הגרעינית ומאבקי הכוח עם מדינות המערב, כולל תורכיה, הם הקלף המנצח, בינתיים, במשחק הזה.

סיכום

כבעבר גם היום הרקע לפיצול הסוני-שיעי הוא ארצי ומטריאליסטי ורק עטוף באצטלה דתית. אין הדבר אומר שההיסטוריה חוזרת על עצמה, כי הסיבות והנסיבות שונות, והשחקנים מונעים ממניעים אחרים, ופועלים בתוך קונטקסט גאו-פוליטי אזורי ועולמי שונה מפעם. עצם זה שאנו יודעים כיום בדיעבד לאן נשבו הרוחות בעבר אינו מבטיחה לנו שהספינה ה"סונית-שיעית" בימינו, במאה העשרים ואחת, לא תתרסק על שרטון "אי-הסדר" האזורי, שנוצר מאפקט הדומינו של ה"אביב הערבי".

אפשר להעלות את השאלה: מדוע הסוגיה הדתית-כיתתית הזו עדיין חשובה בעבור חלק לא מבוטל של הציבור הערבי והאיראני בימינו, ועל אחת כמה וכמה בעיצומו של "האביב הערבי"? הניחוש שלי אומר כי משום שבעיה זו איננה בעיה דתית במהותה, אלא קשורה לגרעין תרבותי-זהותי קולקטיבי ואינדיבידואלי הנוגע לשאלה "מי אני", "מה אני" ו"מאין באתי". שאלות אלו אמנם נוגעות לעבר, אבל התשובה עליהן מעניקה כרטיס כניסה לעולם המודרניזציה העתידי, שכן השרידות בו תלויה בעומק ההיסטורי של הפרט ושל הקולקטיב שהוא משתייך אליו. סוגיות דתיות יכולות להיעלם אם הן עוברות תהליך חילון של ממש, אך לא כן דינן של הסוגיות התרבותיות והזהותיות, שנדמה כי הן שורדות תמיד, וגם כשמגרשים אותן מדלת החילוניות, החופש מהדת או אפילו הכפירה והמרת הדת, הן מתגנבות בחזרה מחלון המסורת והזהות.

ה"אביב הערבי" כמו מיגר את תופעת השיעיזציה (תשיע), המתקיימת כאיום וירטואלי בדמיונם של כמה משטרים סונים (לא רק במפרץ) יותר משהיא תופעה אמתית. לדעתי, תופעה זו בצורתה המודרנית, כמו שהתגלתה בעשור האחרון, לא הייתה מעולם שאלה איראנית או שיעית, אלא שאלה ערבית גרידא: קריאת תיגר של צעירים שיעים או של אלה שנעשו שיעים נגד המשטרים המקומיים באמצעות כלי שימושך את תשומת לבם של המשטרים הללו, שמתעלמים מהצעירים ומבטלים את רצונותיהם. הבה לא נשכח כי השיעים של בחריין ושל עיראק ולבנון, למשל, הם שיעים

¹⁴ Masri Feki, "Pourquoi les arabes diront toujours "non" à Téhéran", [Why the Arabs will say always "no" to Thehran], *Journal d'études des relations internationales au Moyen-Orient*, Vol. 2, No. 1 (January 2007) 25. The article can also be found, at:

http://meria.idc.ac.il/journal_fr/2007/issue1/jv2no1a2.html

¹⁵ *Syrie interdite*, reportage by Manon Loizeau, at: <http://envoye-special.france2.fr/les-reportages-en-video/reportage-exclusif-en-syrie-01-decembre-2011-3983.html>.

בזהותם הדתית, אך הם ערבים בתרבותם ופטריוטים בחריינים, עיראקים ולבנונים בזהותם הלאומית-הפרטיקולרית.

בהחלט ייתכן מצב שבו איראן תנסה להשתתף ב"האביב הערבי" דרך תמיכה סימבולית או ממשית, שתעניק לצעירים הערבים השיעים, בייחוד במדינות המפרץ, שמעולם לא היו מדינות מהפכניות, מתוך שאיפה שהדור הצעיר הערבי במדינות המפרץ, סונים ושיעים כאחד, יקפוץ על ההזדמנות ההיסטורית הזו וירצה להתנסות בחוויית המהפכה. אבל גם במצב עניינים כזה אינני סבור כי איראן והאידיאולוגיה שלה, על שלושת עמודי התווך שלה שמניתי לעיל, תמצא אוזן קשבת בקרב הצעירים הערבים השיעים או הסונים מהסיבה הזאת: גם אם היה למאבק של צעירי ה"האביב הערבי" ממד כלל-אזורי, הרי הוא נותר מאבק מקומי ופרטיקולרי במהותו, שכן פניהם של הצעירים הללו מכוונים פנימה ולא דווקא כלפי חוץ.

במהלך המהפכות הערביות של 2011 לא שמענו סיסמאות על אחדות – לא אחדות ערבית, לא אחדות חילונית ואף לא מוסלמית. יש ממד אינדיבידואליסטי חזק בתופעת "האביב הערבי", שכן הצעירים דורשים חלק בעוגה הפוליטית והכלכלית, ואינם סומכים עוד על המבוגרים שייצגו אותם ושישמיעו את קולם ברמה. הנקודה החשובה ביותר, לדעתי, המבדילה את דור הצעירים הזה מדור הוריהם, היא שאי אפשר עוד למכור להם סיסמאות זהותיות חלולות, שנותנות, אולי, מענה לשאלה "מי אני" ו"מי הם האויבים של מדינתי", אך אינן עונות על השאלות "מה אני שווה", "כמה אני מרוויח בחודש", "מהי רמת המחיה שלי?", "האם אני חי טוב?", "אם אהיה חולה, האם אקבל טיפול רפואי נאות וזכויות סוציאליות ראויות?", "האם תהיה לי פנסיה כשאהיה קשיש?", "האם אוכל לשלם לעובדים ולמוסדות סוציאליים כדי שידאגו לי או שמא אפול לעול על גבם של הבנים שלי, כפי שהסבים שלי נפלו לעול על גבם של הוריי?" מה שנראה מצווה בעיניו של דור ההורים, נראה כיום עול בעיניהם של הבנים, שאינם מסתפקים עוד ב"די לנו רק לחיות", ודורשים גם שקולם יישמע ורצונותיהם ייענו.

השאלות הללו הן שמוציאות את הצעירים לרחובות בעולם הערבי. הן, ולא הלאומית הערבית. לא השיעה ולא הסונה יכולות לספק מענה לשאלות האלה, ובשל סיבה זו אינני חושב שאיראן תמצא מענה אצל צעירי "האביב הערבי", כולל השיעים שביניהם, מכיוון שהשאלה המכרעת לאור "האביב הערבי" היא לא מיהו סוני ומיהו שיעי, אלא האם את/ה מרוצה מעצמך ברמת המחיה היומיומית, בבית, בעבודה, בחיי האהבה שלך ועם עצמך כגוף וכנפש. שום אידיאולוגיה לא תוכל למלא את הממד האינדיבידואליסטי הזה, אלא רק תוצאות ממשיות ומוחשיות בתחומי החברה והכלכלה, שנותנות מענה למצוקות, ובראש ובראשונה של הפרט ורק לאחר מכן של הכלל, משום שלדעתי ה"האביב הערבי" הוא איננו אביב של העמים הערביים, אלא אביב של הפרט ושל הפרטים הערבים. מכאן נובעת העצמה לאו דווקא של המהפכה הערבית או של המהפכות הערביות, אלא של "האני המהפכני הערבי".

מדיה חזותית במזרח התיכון

מדריך צפייה: סדרות רמצי'אן 1432 \ 2011 בערוצי MBC

עידו מזרחי*

סדרות (מסלסלות), לצד משחקי כדורגל וסרטים, זוכים לפופולריות רבה ביותר בעולם הערבי ולשיעורי צפייה גבוהים. בעידן ריבוי ערוצי הלוויין נהפכו סדרות, תכניות דת ושעשועוני רמצי'אן לעסק כלכלי משגשג בשל שיעורי הצפייה הגבוהים, ומכאן עלתה ההשקעה בהם. ארוחת שבירת הצום היומית, התכנסות המשפחה והשידורים החוזרים, המאפשרים מעקב במשך החודש, הם ממכלול הסיבות להצלחה. רשת MBC, תחנת לוויין רב-ערוצית בבעלות סעודית, הייתה הראשונה להבין ולממש את פוטנציאל הצפייה של חודש הרמצי'אן, ושידרה במהלך השנים סדרות ותכניות שהיו ועודן הנצפות ביותר בקרב הקהל הערבי.¹

שלא כסקירת סדרות הרמצי'אן המקובלת בערוצי טלוויזיה ישראלים (ועל כך ראו בהמשך), המדגישה לרוב את המימד האנטישמי והאנטי-ישראלי של סדרות אלה ואחרות, במאמר זה אבקש לסקור בקצרה את שלוש-עשרה הסדרות ששודרו בערוצי MBC השונים בחודש רמצי'אן וסדרה אחת ששודרה בערוץ הלבנוני LBC, שגם הוא בבעלות סעודית.² לאור מרכזיותה ויוקרתה של רשת MBC לאורך השנים, נגישותה לקהל הצופים לצד מגוון הסדרות המשודרות בה, סקירה מעין זו מאפשרת אולי להשיב על מספר שאלות: מה לדעת קברניטי הערוץ עשוי לעניין את הצופים בבית, וליתר דיוק מנקודת מבטם, להביא רייטינג גבוה? האם אביב העמים הערבי והמציאות הפוליטית במזרח-התיכון 'מתורגמים' לסדרות טלוויזיה במישרין או בעקיפין? עד כמה נוכחים הסכסוך הערבי/פלסטיני-ישראלי, הציונות והיהודים?

לא פחות משבע סדרות 'מפוצצות' הוקרנו השנה, ואת מרב תשומת הלב מקבלת "בו פָּרִים – בְּרִקְבָתָהּ סֶבַע פָּרִים" (בו פָּרִים – באחריותו שבע נשים) בהפקת חברה השייכת לקבוצת MBC. זוהי סדרה חברתית עתירת אירועים טרגיים של משפחה ענייה המונה תשע נפשות. הבנות נאלצות לתמוך בפרנסת הבית, וכל אחת מהן נתקלת בבעיה שהאב מנסה לפתור בכל מחיר. משתתפים בסדרה מיטב כוכבי המפרץ בראשות האמן סעד אל-פרג' (בו כרים).

הקומדיה המקורית ויוצאת הדופן של השנה היא, בלא ספק, "אל-מצאקיל", סדרת אנימציה העוסקת בחיי שבת בדווי דמיוני ששמו "קבילת אל-מצאקיל" ("גְבִילַת אל-מצאקיל" לפי הלהג המפוצצת המדובר בסדרה). הסדרה מציגה סוגיות חברתיות לצד נושאים סוריאליסטיים, ובהם שמור גם לחיות המשק של השבת תפקיד לא מבוטל. מקצת אנשי השבת המדברי הם אנשים

* עידו מזרחי (mizrahido@gmail.com) הוא בעל תואר מוסמך בלימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית בירושלים. כתב עבודת תזה ששמה "מה שקורה בשכונה נשאר בשכונה: סדרת הטלוויזיה באב אל-חארה (רמצי'אן 2006)" בהנחיית פרופ' רות רודד. הכותב מבקש להודות לשריאל בירנבוים, שערך עד כה את מדור הקולנוע, ולאחל לו בהצלחה בהמשך דרכו האקדמית וכמו כן, ומעט באיחור, לאחל שנה טובה לכל הקוראים באשר הם.

¹ Naomi Sakr, *Arab television today* (London and New York: I.B. Tauris, 2007), pp. 124-125.

² רוב התוכן במאמר זה מבוסס על קריאה, ומקצתו על צפייה של כמה פרקים ממספר קטן של סדרות. מן הקוראים שעקב או יעקוב אחר אחת הסדרות או יותר (כולל סדרות אחרות) ומעוניין לחלוק את רשמיו, מוזמן לעשות כן ולשלחם לעורך המדור. לצפייה באיכות סבירה בסדרות הנסקרות ובסדרות רמצי'אן 2011 בכלל ראו:

<http://www.panet.co.il/Ext/series.php?name=category&id=28&page=0>

פשוטים, ואחרים הם בעלי מקצוע ותחביבים מיוחדים, כגון התעניינות בחידושים טכנולוגיים, המצאות, אגודת צער בעלי חיים, תרבות ומסורות הודיות ועולם מוסיקת ה"היפ-הופ". הקומדיה השנייה, "אל-פלתה", חוזרת לכווית של שנות החמישים מנקודת מבטו של רופא וספך טוב לב בשנות החמישים לחייו, המתמחה ברפואה "אלטרנטיבית", כלומר רפואה עממית: עקירת שיניים, מילת בנים, הקזת דם, איחוי שברים, טיפולי עיניים וכוויות, התרת כשפים, טיפול באמצעות לחשים וגירוש שדים. חכמתו ופיקחותו עומדות לו בהשגת העזרה לכל הפונים אליו, ויחסו אל החולים יוצר סיטואציות קומיות.

שלוש סדרות אחרות עוסקות במעגלים חברתיים שונים, כגון הבית והמשפחה, בני נוער ומערכות יחסים שהשתבשו בין גברים לנשים. למשל, תרפי, שקם מתרדמת ארוכה, משוכנע שאללה העניק לו הזדמנות שנייה ("פרצה תיאניה", שם הסדרה) לשפר את אורחותיו ואת מצבה של משפחתו המתפוררת. העונה השנייה של הסדרה הקומית "אם אל-חאלה" עוסקת בדייב, צעיר סעודי, שגולש באינטרנט ובאמצעות זאת מותח ביקורת על החברה שסביבו. בכל פרק מוצגת סוגיה חדשה הנוגעת לחיי הצעירים, כגון עבודה, נסיעה, בילויים, מנהגים ומסורות. הסדרה "בנאת סכר נפאת" (בנות מתוקות) היא על אודות סבלן של שלוש חברות צעירות מהאוניברסיטה, המנסות להתגבר על צרותיהן: סארה נשואה לגבר שאינו אוהב אותה, מנאר ננטשה, וארוסה של פרח עזבה כמה ימים לפני החתונה.

עוד סדרה היא "אל-מלכה", סדרה ביוגרפית לכאורה על חייה של זמרת מצליחה במדינות המפרץ ששמה הֵדָא (אותה מגלמת האמנית הכוויתית ילידת עיראק, הדא חסין), הזוכה לכינוי "המלכה". היא מאבדת את רכושה לאחר אלבום כושל, ואהבתה לראבד הצעיר ממנה מציתה בה זיק של תקווה, אולם ראבד עצמו נהפך לכוכב מפורסם, עוזב אותה, והדא סוללת את דרכה מחדש.

מתוך ארבע הסדרות המצריות המוקרנות בערוצי MBC שתיים עוסקות בהצלחה או בכישלון כלכלי: דמותו של "זיזו", הנער עבד אל-עזיז, שעקר אביו לפני תקופת הפתיחות הכלכלית ("אל-אנפתאח") בימי הנשיא סאדאת ממצרים עילית לאחד מרחובותיה המפורסמים של קהיר – שארע עבד אל-עזיז (זהו גם שם הסדרה) – ושם עבד בתור סבל. זיזו לומד את מנהגי הרחוב ומטפס בעיסוקיו עד שנהפך לאיש עסקים גדול ואחד מסמלי המפלגה השלטת (לשעבר) הבולטים ביותר. סדרה אחרת, "אל-ריאן" היא סדרה ביוגרפית על איש העסקים המצרי השנוי במחלוקת, אחמד אל-ריאן, שאיבד את רכושו לאחר שהואשם בגיוס כספי ציבור להשקעות בלי לספק עירבונות, וסיים לרצות עשרים ואחת שנות מאסר לפני כשנה. עשרים הפרקים הראשונים של הסדרה צולמו לפני המהפכה במצרים, ועוד עשרה לאחריה. נוסף על כך, נוכחותם של אנשי הביטחון בסדרה והרקע הדתי-אסלאמי של הגיבור וקרוביו, יש בהם כדי להקנות לסדרה מימד ראליסטי של המתרחש במצרים כיום.

סדרה קצת שונה היא "מואטן X" (אזרח X), סדרת מתח על מספר חברים ותיקים, שנפגשים לאחר שנרצח אחד מהם בנסיבות מסתוריות על רקע סחר בסמים. הפרשייה הולכת ומסתעפת כאשר מתברר שאיש עסקים מפורסם מעורב בה. ראיות הקושרות גם את המשטרה לפשע הופכות את הסוגיה הפרטית של החברים לסוגיה הנוגעת לכלל הציבור.

ועוד סדרה מאותה סוגה היא "עאבד כרמאן", דרמת ריגול, שכונתה בתחילה "כנת צדיקן לדיאן" (הייתי חבר של [משה] דיין) על פי ספרו של מאהר עבד אל-חמיד. במרכז עומד עאבד כרמאן

(השחקן הסורי תים אל-חסן), פלסטיני המגויס בתום מלחמת 1967 לשורות המודיעין המצרי כדי לחדור לעומק החברה הישראלית ולשורות מוסדותיה החשאיים. במובן מסוים הסדרה משקפת, הן בתוכנה הן בשידורה, טרנס-ערביות, המאפיינת לעתים את ההפקות של חודש הרמצ'אן בשנים האחרונות: בימוי והפקה מצריים, שידור בערוץ לווייני בבעלות סעודית, שחקן מרכזי סורי, המגלם דמות של פלסטיני במסגרת הסכסוך הערבי-ישראלי.

נוסף על הסדרות המפוצצות והמצריות הוצגו גם שתי סדרות סוריות – "ג'לסאת נסאא'יה (מפגשי נשים) ו"אל-זעים" (המנהיג). הראשונה מנסה להיכנס לתוך עולמן של הנשים ולתוך רגשותיהן במערכות היחסים עם המשפחה, החברים והגברים בחברה הסורית בת-זמננו. הדמויות בסדרה מנסות להסביר הצלחות וכישלונות במרקם היחסים שבין האישה לגבר. עושה רושם שהסדרה נועזת יותר מ"בנאת סכר נפאת", והזווית המגדרית שבה מרתקת. ייתכן שהעובדה שאישה (אמל חנא) כתבה את התסריט מביעה את הקול הנשי באופן רם יותר. יש הטוען שהסדרה הסורית מחקה את הדרמה התורכית בטקסט ובאופי הדמויות, ואולי זה סוד הצלחתה: הסדרה הגיעה למקום השני בסקר שערכה MBC באמצע חודש רמצ'אן ("בו כרים" במקום הראשון) ולמקום השלישי בסקר המסורתי של היומון הממסדי הסורי אל-ת'ורה.

תמונה מאחורי הקלעים של האמן ח'אלד תאג'א, המגלם את הזעים אבו דאע'ר³

זיאנר "השכונות הדמשקאיות" נמשך עם הסדרה "אל-זעים", ה'מחליפה' את הסדרה המצליחה "באב אל-חארה", ששודרה בחמש השנים האחרונות. אותם במאים (האחים אל-מלא), ורוב השחקנים לא התחלפו, אך הבדל מרכזי אחד: התקופה שבה מתרחשים האירועים ב"אל-זעים" היא 1918-1920, בין תום השלטון העות'מאני לראשית המנדט הצרפתי (לעומת ראשית שנות השלושים ב"באב אל-חארה"). כותב התסריט, הסיפור והטקסטים הוא האמן

ופיק אל-זעים, שגם משחק בה וגילם דמות מרכזית בסדרה הקודמת.³ זעים סיפר שהחל להתכונן לפרויקט הכתיבה כבר לפני עשר שנים.⁴ הסדרה העוסקת בכמה שכונות (חאראת) דמשקאיות בתוך העיר העתיקה, שבהן כל ראש שכונה רואה בעצמו מועמד לגיטימי להנהגת כולן: אחד בעל המספר הרב ביותר של סוסים ערבים אצילים; השני מספק חיטה לכל השכונות; השלישי עשיר כקורח ומחשיב עצמו לסוחר הזיתים הגדול ביותר באזור; האחרון, אבו דאע'ר, מנהיג שכונת אל-קנאואת,

³ עוד אמן סורי מפורסם, עבאס אל-נורי, הנשוי לענווד ח'אלד הנוצרית, כתב עמה בצוותא את הסדרה "שכונות" טאלע אל-פצ'יה", המשודרת בערוצי הלוויין הסורי והלבנוני אל-דניא ו-LBC (בהתאמה). הסדרה עוסקת במארג החברתי המיוחד של דמשק בראשית המאה העשרים, ובשכונה מתגוררים מוסלמים, נוצרים ויהודים על בתי התפילה של כל אחד מהם.

⁴ MBC, "בטל אל-זעים": פכרת אל-מסלסל רואדתי מנד' 10 סנואת", אוחזר מ-
<http://www.mbc.net/portal/site/mbc/menuitem.ff2c047b71869fec9318c4cd480210a0/?vgnextoid=fcc038ca17e11310VgnVCM1000008420010aRCRD&vgnnextchannel=e5397fb9d32ee010VgnVCM100000f1010a0aRCRD&vgnnextfmt=mbcArticle>, 12/7/2011.

נחשב למכובד ביותר ולמעורר היראה הרבה ביותר בעיני כולם. קשירת קשרים ופילוגים הופכים לדרך הפעולה של כל מנהיג ומנהיג בדרך למעמד הרם.

לפני כשנתיים סיכם אהוד יערי את כתבתו על סדרות רמצי'אן בעבור המהדורה המרכזית של חדשות ערוץ 2 כד: "העיסוק האובססיבי בישראל, בעוד שאצלנו יש אדישות ומשיכת כתפיים כלפי הצד השני, מלמד משהו על דעת הקהל הערבית. [הלא] הם משדרים מה שיקצור רייטינג – ואין טוב מהמוסד [הישראלי] כדי לעשות את זה."⁶ אפשר להפוך סיכום זה ולקבוע שהעיסוק של חדשות ערוץ 2 בסדרות האנטישמיות והאנטי-ישראליות מלמד דווקא משהו על עיצוב דעת הקהל בישראל ומובן שנועד לקצור רייטינג.⁷

סדרות הרמצי'אן בשנים האחרונות מוכיחות שיש להן עוד פנים זולת הפן האנטישמי והאנטי-ישראלי. פנים כגון ענייני חברה ותרבות ערביים עכשוויים, היסטוריה אסלאמית (ערבית), היסטוריה מודרנית וקומדיות נפקדים כמעט באופן מוחלט מעיניו של הצופה הישראלי הממוצע. אינני בא לטעון שבחודש הרמצי'אן הזה אין כלל סדרות אנטישמיות ואנטי-ישראליות (ומן הראוי לסקור גם אותן), אולם אם לשפוט לפי הסקירה הקצרה של סדרות MBC והסדרה של LBC ("שכונת] טאלע אל-פאצ'יה"), העיסוק ביהודים ובישראל קיים ("עאבד כרמאן"), אך אינו אובססיבי ולא בהכרח אנטישמי. כך או אחרת, השנה לא שודרה כתבה הסוקרת את סדרות רמצי'אן, למיטב ידיעתי, וסביר להניח שהיא נזנחה הן בשל המחאה החברתית בישראל הן בשל השתלטות המורדים הלובים על טריפולי והמשך ההפגנות ודיכויין בסוריה.

ואכן, ההתרשמות מסדרות MBC היא שקברניטי הערוץ העדיפו להתרחק מהעיסוק ב"אביב הערבי", אשר שטף את המזרח התיכון מחודש דצמבר 2010. אפילו הסדרה ההיסטורית-דתית "אל-חסן, אל-חסין ומעאויה" (בבימוי סורי), שעוררה מחלוקת עזה בקרב עולמא רבים בשל החשש ממלחמה עדתית וגם עקב הגשמתם של הצחאבה (חברי הנביא), שודרה לבסוף בערוצים רבים, אם כי לא בערוץ MBC, והוא החל לשדרה אחרי הרמצי'אן.

ייתכן שגם קשיים טכניים ומגבלות בזמן לא אפשרו להציג ולו סדרה אחת שעוסקת במישרין או בעקיפין במצב החדש במזרח התיכון. ואולי הייתה כאן החלטה מודעת, שכן נדמה שבחירת הסדרות על נושאייהן עומדת בניגוד גמור למציאות שבה עמי ערב השונים יוצאים בהמוניהם נגד שליטיהם. רוב הסדרות – הדרמתיות והקומיות – עוסקות במסגרות חברתיות מצומצמות יחסית, כגון גיבורה ראשיים, מערכות יחסים בין נשים וגברים, חברים, משפחה,

⁵ MBC, "צור מסלסל אל-זעים אל-סורי – מסלסל רמצי'אן 2011 חצריא (אל-גיז אל-אול)", אוחר מ-
<http://nas.mbc.net/forum/showthread.php?t=1128818.7/6/2011>

⁶ אהוד יערי, "אנשי המוסד מככים בסדרות הרמצי'אן", המהדורה המרכזית, חדשות 2, אוחר מ-
<http://www.mako.co.il/news-channel2/Channel-2-Newscast/Article-ab7817abe684321004.htm>,
23/8/2009.

⁷ למשל, אהוד יערי, "צפו: האנטישמיות מרימה ראש בחודש הרמצי'אן", חדשות 2, אוחר מ-
<http://www.mako.co.il/news-world/arab/Article-d4058d2890a6a21004.htm>, 13/8/2010; ערוץ 2, "העולם הבוקר – סדרות הטלוויזיה כובשות את הרמצי'אן", אוחר מ-

http://reshet.ynet.co.il/Shows/Haolam_Haboker/videmarklist.171459, 24/8/2010; עמית ולדמן, "להיט חדש בטלוויזיה הסורית: סדרה על מלחמת ששת הימים", חדשות 2, אוחר מ-
<http://reshet.ynet.co.il/%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%95%D7%AA/News/Abroad/ArabWorld/Arti>
.11/8/2009, cle.25114.aspx

משפחה מורחבת, השבט, הרחוב והשכונות. עד חודש הרמצי'אן הבא נדע אם המסגרות הללו
תתאחדנה לעם או שמא בריחת הסדרות מהמציאות הפוליטית תימשך.

זווית אחרת

אתר "זווית אחרת" הוקם בשנת 2005 במטרה להביא לקורא הישראלי את קולם של אינטלקטואלים מן העולם הערבי והאסלאמי, הקוראים לשינוי ולרפורמה ועוסקים בכנות ובחריפות בבעיותיהן של החברות הערביות והאסלאמיות. במסגרת שיתוף פעולה עם כתב העת רוח מזרחית, מפורסם בכל גיליון מאמר מתורגם המופיע במקביל גם באתר בצירוף הנוסח הערבי המלא.

בגיליון זה בחרנו להביא מאמר פרי עטו של העיתונאי האיראני הגולה מחמד רזא יזדאן פנאה, המנתח את הגורמים שתרמו להופעתה של התנועה הירוקה באיראן ביוני 2009, את הישגיה ואת הסכנות האורבות לה בהמשך דרכה.

התנועה הירוקה ובדלנות

מחמד רזא יזדאן פנאה (רוז אנליין, 10 במאי 2011)

תרגום: נמרוד זגגי*

אחת ההשפעות הגדולות ביותר של התנועה הפוליטית-חברתית של השנתיים האחרונות באיראן הייתה יצירת תחושה של קרבה בין חלקים נרחבים של העם האיראני, והדבר הביא לידי התלכדות מקסימלית שלו. התלכדות זו, שראינו רק מעטות כדוגמתה בשלושת העשורים האחרונים, נהפכה כה רווחת עד שלא רק שפרצה את הגבולות וגישרה על הפערים הקיימים בין השכבות השונות בחברה האיראנית, אלא גם הביאה לידי קירוב בהשקפות והניבה תגובות דומות בקרב רוב האיראנים, בתוך איראן ומחוץ לה. זוהי אחת מנקודות החוזק של התנועה הירוקה.

בשנתיים הראשונות לחייה של הרפובליקה האסלאמית ובשמונה שנות המלחמה עקובת הדם בין איראן לעיראק שררה באיראן הרגשת אחדות וסולידריות מקסימלית. הסיבות העיקריות לאחדות ולסולידריות האלה היו אווירת ההתרגשות המהפכנית ששררה והתוצאה של העימות עם האויב החיצוני. אם נניח בצד את התקופה הזו, נראה שבאופן אירוני לאחר מותו של ח'ומייני, המנהיג המאחד של הרפובליקה האסלאמית, החלה החברה האיראנית להיחפך בהדרגה למפוצלת יותר ויותר.

מובן שלאחר סוף המלחמה ופטירתו של האייתוללה ח'ומייני היו כמה ימים שבהם הצליחו אותם חלקים אדישים ומיואשים בחברה לחבור יחדיו זמנית. ניצחונו של סייד מחמד ח'אתמי בבחירות ב-23 במאי 1997 והעפלתה של נבחרת הכדורגל הלאומית של איראן לגביע העולם בצרפת בשנת 1998 היו שתי דוגמאות מובהקות להתלכדות שכזו.

אולם, עם בוא הכישלון באפיזודות הללו אלה ובמיוחד לאור האכזבות שנחלו תומכיהן מהדרך שבה התפתחו (הדחת הנבחרת הלאומית בשלב הראשון של הגביע העולמי וכישלון פרויקט

* נמרוד זגגי (nimrodzag@gmail.com) הוא תלמיד מחקר במרכז ללימודים איראניים באוניברסיטת תל אביב, מתרגם מפרסית לאתר "זווית אחרת" וחוקר ב-Orient Research Group.

הרפורמות), הגיעה לסופה ההתלכדות הנרחבת בחברה האיראנית, הן בקרב האליטה והן בקרב האנשים הפשוטים.

במהלך כל התקופה הזו ניצל האגף הרודני בממשל של הרפובליקה האסלאמית את הפיצול הזה בחברה האיראנית כדי לקדם את מטרותיו ואת תוכניותיו האנטי-דמוקרטיות. אגף זה בממשל פעל ליצירת הפרדה בין השכבות והחלקים השונים בחברה. דבר זה נעשה באמצעות שימוש בשיטות שונות שנועדו לעורר חשד ועוינות בין חלקיה השונים של החברה, כמו הטלת צנזורה על החדשות או שידור ידיעות לא נכונות ולא אמיתיות באמצעות מכונת התעמולה הממשלתית.

זוהי אותה המדיניות שנקט הממשל, בייחוד במהלך 32 השנים האחרונות, נגד הקהילות האתניות השונות במדינה. במהלך תקופה זו דאג המשטר באמצעות מנגנון התעמולה והתקשורת שלו ליישם את האגינדה שלו על ידי הפצת שמועות כוזבות, שציירו את הקהילות האתניות השונות בדלניות, אלימות ואנטי-איראניות.

בשל מחסור באמצעי תקשורת חברתיים ועצמאיים רק קול אחד ייצג את המשטר הפוליטי ואת החברה באיראן עד 23 במאי 1997. קול זה היה מקור החדשות היחיד שהנחה וכיוון את דעת הקהל הציבורית. שיטה זו, על פי רוב, שירתה את האינטרס של המשטר.

עם תחילת פעילותה של הממשלה, שזכתה לכינוי "רפורמיסטית", השתנתה קמעה האווירה הזאת בזכות פתיחה יחסית של המרחב התקשורתי, פעולה תחת כותרות כדוגמת "איראן בעבור כל האיראנים" או "הידיעה היא זכותו של העם", וכן בזכות האווירה מלאת התקווה ששררה לאחר הבחירות של 23 במאי 1997. אלא שסגירה של מספר גדול של עיתונים, ייאוש מפרויקט הרפורמות ובסופו של דבר עליית ממשלת השמרנים לשלטון הביאו לסופם של שינויים אלו בלי שהניבו תוצאה של ממש.

אך התנועה הירוקה הייתה התנסות שונה: כל מה שהתרחש לאחר 12 ביוני 2009 – קרי הדיכוי הנרחב שהקיף את כל הציבור – נעשה על ידי השלטון; המאורעות האלימים לאחר הבחירות, כולם דוכאו. אפשר לטעון ולומר שרוב הדיכוי התרחש בטהראן, אך היכן יתרחש אם לא בטהראן? היכן יתרחש אם לא במקום שהוא הממשק המחבר יחד את החברה ומעוז הדו-קיום של כל האיראנים, בין שהם כורדים, תורכים, בלוצ'ים, טורקמנים, צפוניים¹ או ערבים...?

הדיכוי העממי הזה התרחש באופן כה מסודר עד שהביא לידי התלכדות חברתית חסרת תקדים בין כל תושבי איראן; הוא הביא לידי הקמה ותפוצה יוצאת דופן של רשתות חברתיות – וירטואליות וממשיות; הוא יצר תחושת כאב משותפת, והיא הביאה לידי שיתוף פעולה קולקטיבי וניצול מקסימלי של כל אמצעי התקשורת חרף דיכויים חריף מצד השלטון. כל אלה הביאו לידי התגבשות של מצפון עממי משותף, שעודו קיים, גם בחלוף שנתיים מאז הקמתה של התנועה הירוקה.

בתקופה זו היינו עדים לראשונה לכך שדיכוי והוצאה להורג של פעילים פוליטיים-חברתיים במקומות מרוחקים יותר מטהראן הניבו תגובות מחאה דומות של עמיתים ומזדהים גם במקומות אחרים באיראן. בתמורה לכך האוכלוסייה המתגוררת במקום שאירעו בו הדיכוי או ההוצאה להורג הגיבה בתגובה משלה למחאות הללו.

¹ הכוונה בעיקר לתושבי מחוז גילאן, הממוקם לחוף הים הכספי, בצפון איראן.

הדוגמאות הבולטות להתגבשותו של מצפון עממי משותף, שאותן אפשר לציין בהקשר הזה, אפשר לראות במקרים של ההוצאה להורג של פְּרָזָאד כְּמֵאנְגֶר,² שירין עֶלֶם הוֹלִי³ ואחרים כמותם, בתמיכה בשביתות העממיות בכורדיסטאן או בניסיון למנוע הוצאה להורג של פעילים ממוצא אתני שונה באזורים שונים באיראן.

המצפון המשותף הזה היה בעל עצמה רבה כל כך עד שחף עמו את מנהיגי התנועה הירוקה, שרבים מהם נאלצו לשנות בעקבותיו את מסגרות החשיבה שלהם. הסימן המובהק ביותר לשינויים אלו ניכר בהתפתחות היומיומית שחלה בשיח של המנהיגים הללו, שלמדו לעשות שימוש במושגים מודרניים כמו דמוקרטיה וזכויות אדם.

מובן שההזדהות הזו וההתלכדות הזו הן רק בראשית דרכן. קדם להן ניסיון מר של שנות אי-אמון וחשדנות ארוכות בין בני המיעוטים השונים באיראן לבין עצמם. אי-האמון והחשדנות הללו נסבו סביב ציר העריצות שבין טהראן לפריפריה או סביב הדיכוטומיה השקרית "פרסי/לא-פרסי" (שקרית מהבחינה הזו שלדעת כותב שורות אלו, לא קיים היום באיראן מושג המכונה "העם הפרסי", ושביבו נוצרה דיכוטומיה שכזו). הדרך לסלק את ההבחנות הללו סופית עודנה קשה וארוכה.

אבל מה שאפשר להבין מן המצפון המשותף הזה הוא שהיום כל האיראנים תומכים בתפיסה האומרת "איראן בעבור כל האיראנים". זוהי אבחנה המבוססת, לכל הפחות, על עדויות מקרב התנועה הירוקה ותומכיה, והיא ברורה לעיני כול.

בעיקר בתנאים הנוכחיים, כאשר מיליוני החברים והתומכים של התנועה הירוקה ברחבי איראן, ואפילו פעילי אופוזיציה שאינם מגדירים עצמם חלק מהתנועה, מבינים כי במהלך העשורים האחרונים האפליה והברוטליות מופנות כלפי העם באזורים השונים של איראן. לכן, הכול יכולים לרכז את מאמצייהם ליצירת איראן שבה אין איש נתון לרדיפת השלטון על רקע אתני, גזעי, תרבותי, לשוני, דתי, השתייכות לאסכולה דתית וכיוצא באלה.

תומכיה של התנועה הירוקה מבקשים היום "איראן בעבור כל האיראנים": מדינה שבה חיים תורכים, אזרים, בלוצ'ים, כורדים, מזנדראנים, ערבים, לורים ואחרים, וכל רצונם הוא להיות איראניים וליהנות מזכויות שוות לצד שאר בני ארצם. באותה מידה הם רוצים להיות מעורבים בקביעת גורל המדינה. דוגמאות אלו של הזדהות והתלכדות הורגשו היטב בַּנְזָרוֹת השונות בשנתיים האחרונות.

לכן, מלבד השמדה של אותו מצפון קולקטיבי משותף והמרה של תחושות הלכידות הטריות בתחושות הישנות של פיצול, עלולה שימת דגש על תפיסות היוצרות מחלוקות ומעוררות רגשות בדלניים או רצון לעצמאות, להפחית באופן ניכר את האפשרות להגנה על הזכויות הלגיטימיות של כל העם הנתון תחת דיכוי ברחבי איראן. כך, האירוע שהתרחש לאחרונה בח'וזסטאן, למרבה הצער,

² מורה, פעיל זכויות אדם ועיתונאי איראני ממוצא כורדי, שהמשטר באיראן האשימו בחברות בארגון מחתרת כורדי בדלני מיליטנטי והוציאו להורג.

³ איראנית ממוצא כורדי שהוצאה להורג עם פרזאד כמאנר. רק לאחר הוצאתה להורג עודכנו משפחתה ועורך דינה בעניין.

העביר את הדיון מנושא הגנת הזכויות הטבעיות של אנשי ח'וזסטאן לשיח המדְבָר על שמירה על האחדות הטריטוריאלית של איראן.⁴

אם אנו מקבלים את העובדה שבתנאים הנוכחיים כל האיראנים חולקים צורך למגר את כל סממני העריצות והאפליה, הרי הם חייבים להתיר לאותן הרגשות של "טוב להיות ביחד" לשרוד עד הסוף. התעוררות של בדלנות תפרום, בלא ספק, את הרגשות המשותפים שיש לאיראנים כיום ותביא לסופם. אין ספק כי הפיצול הזה לא יישא רווח – לא לבדלנים, לא לתנועה הירוקה ולא לכל האיראנים.

⁴ הכותב מתכוון להפגנות שאירעו לאחרונה באהוואז (או אחוואז), בירת מחוז ח'וזסטאן. את ההפגנות האלה ערכו תושביה הערביים הסונים של המחוז בהשראת "האביב הערבי".

סאטירה

אסף דוד*

התנצלות מאוחרת לפני בת היענה ובנות מינה

אחמד חסן אל-זעבי (אל-דסתור, 23 במארס 2011)

יהירותו של האדם גורמת לו לחשוב תדיר כי הוא היצור החכם, הפיקח, האמיץ ובעל התודעה המפותחת ביותר עלי אדמות. מסיבה זו הוא נוטה להשוות את מנהגם של היצורים השונים למנהגו שלו, יהא שגוי אשר יהא. נקודת המוצא של האדם היא כי מחשבותיו נכונות תמיד, ושיפוטו צודק תמיד ובלתי ניתן לערעור.

מיום שנשאה אותנו תיבת נוח והגנה עלינו ועל בעלי החיים שלנו מהמבול, לא הייתה ברייה שניצלה מפגיעתם הרעה של בני האדם, בין שהייתה ידידה שלהם ובין שהייתה עוינת אותם. על החמורים צחקנו והחשבנו אותם סמל של כסילות; את התיישים דימינו בלעג לקשי עורף; את השפנים הפכנו לרמז לפחדנות ולכניעה; הטווסים רברבנים; הקופים אנטיפתים; ובנות היענה הן סמל לאיוולת.

מזה זמן מה שמת לי לשימוש השגור בפי קריינים, פרשנים, אנשי טלוויזיה ובעלי טורים בביטוי "כמו בת יענה" לציון טעויותיהן של ממשלות ערב או אופיים של מנהיגים ערבים. את כבודה של בת היענה ביזו בכינוי כמה מהמשטרים הערביים בשמה, ואת האכזבה מהגנרלים הפילו עליה. כל זה הוביל אותי לנסות להסביר באופן מדעי מדוע טומנת בת היענה את ראשה בחול. אולי היא חכמה מהאדם ששופט אותה בצורה כה מחמירה?

ובכן, חשפתי את האמת המרעושה: בת היענה לחלוטין לא טומנת את ראשה בחול מחשש שמא תראה את אויביה! היא עושה זאת כדי להשתמש בראשה כרדאר שיאתר את מדרך כף רגלו של האויב, מרחקו ממנה ויעד פניו. היא גם נוקטת את תחבולת טמינת הראש במטרה להיראות בעיני טורפים כשיח קטן – בשל נוצותיה הסבוכות – ולהרחיקם ממנה בדרך זו.

בת היענה מצליחה בכך לרוב. לכן עלינו, בני האדם, להגיש לה התנצלות בכתב ועל-פה על העוול שעשינו לה דורות רבים. מנהגה חכם מזה של לא מעט בני אדם וגם של כמה וכמה משטרים ערביים. באותה הזדמנות כדאי שנתנצל לפני סמלי הכסילות, קשי העורף, הפחדנות, הרברבנות והאנטיפתיה. ישנם ערבים שניצחו ומנצחים אותם בכל אלה מדי יום ביומו.

* ד"ר אסף דוד (assafd@mssc.huji.ac.il) הוא חוקר בתר-דוקטורט במכון טרומן לקידום השלום ומורה מן החוץ במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים; מייסד "רוח מזרחית" והעורך האחראי הראשון של כתב העת.

המיליארדרים החדשים

יוסף ע'ישאן (אל-ערב אל-יום, 20 במרס 2011)

אנו קוראים, שומעים, מעלעלים וצופים בחוסר אמון מוחלט בדיעות על הונם של המנהיגים הערבים המודחים, בניהם ובנותיהם, אחיותיהם ונכדיהם, צאצאי-צאצאיהם, קרובי משפחתם ומשפחות נשיהם. לא אנחנו ולא העולם כולו מסוגלים לתפוס כמה מיליארדים – לא מיליונים – חולקו ביד נדיבה בין מדינות העולם והבנקים שלהן. בל נשכח את הנדל"ן, הארמונות והקרקעות.

לפני שני עשורים או מעט פחות השפיל העולם עד עפר את אימלדה, רעיית נשיא הפיליפינים המודח מרקוס, בגין ארון מלא נעלי יוקרה וכמה מיליוני דולרים. אחריה היו אחרים. אולם בינתיים הוכח כי סך כל היקפי השחיתות של כל נשיאי העבר לא עולה כדי היקף שחיתותו של מנהיג ערבי אחד מסוגו של מבארכ או 'זין אל-האֶרְבִּין' בן עלי.¹ רעייתו של בן עלי לועגת על רעייתו של מרקוס בגין תפרונותה ורדיפתה אחרי מוכרי נעליים. חשוב לזכור שדמי הכיס של אָם אל-סוס,² סוזאן מבארכ, שווים לבדם לשחיתות הפושה ביבשת שלמה.

אני מציע לחברות העלובות שנהגו להציג לנו את רשימות העשירים המובילים בעולם לטמון את ראשיהן בחול או בכל דבר אחר מחמת הבושה. הכיצד לא נכנסו המנהיגים הערבים לרשימותיהן אף על פי שהיו העשירים ביותר?! שלא להזכיר שעושרם העצום מבוסס על מה שאותר עד כה בלבד! אני לא מדבר על מה שהוסתר והוחבא עד לרגע התקנת מאמר זה לדפוס!

ביל גייטס, אלק. או השני, מה שמו. פחחח. זו גזענות! שנאת זרים! כל העולם כולו מתעלם מהמיליארדים של המנהיגים הערבים, שהטמינו את ראשי כולנו בחול!

אגב, אינני מבין כיצד אדם יכול לבוז מיליארדים מבני עמו. אפשר להבין מיליון, עשרה מיליון. אבל מיליארדים?! מה יועילו לו?! האם הוא מתכוון להבטיח את עתידם של צאצאיו עד סוף המאה הנוכחית?

¹ שמו של נשיא תוניסיה המודח הוא זין אל-עאבדין. לאחר שנמלט מהמדינה בינואר 2011 בעקבות 'מהפכת היסמין', דבק בו הכינוי זין אל-הארבין על שם הפועל הרב – ברח.

² כינוי זה מבוסס על מבנה כינויי החיבה בערבית. כשם שלחיליל קוראים "אבו אל-ח'יל" ולמצטפא "אבו צטיף", כך לנשים ששמותיהן מתחילים באות ס' אפשר לקרוא "אם אל-סוס".

אביב העמים הערבי בקריקטורות (עמאד חג'אג', אל-ע'ד):

22 באפריל 2011: צופים יקרים, הגיעה שעת התכנית "העם רוצה" – לשעבר "בקשות המאזינים".

8 במאי 2011: הרפורמה לשיטתו של המנהיג הערבי: בשל הפרי, איזו ארומה / יקירת, הרפורמה / כל מאוויי ברפורמה / תהיה לנו רפורמה! / מבפנים, רפורמה / בחירתנו האסטרטגית – רפורמה / נשמת, הרפורמה / רק קראו לאחראי / שיכין את הפלטפורמה!

22 ביוני 2011: נאום אסד: ללא מלים.

25 ביולי 2011 : 1952 – מהפכת הקצינים החופשיים ; 2011 – מהפכת קבוצות החופשיים ברשתות החברתיות

1 באוגוסט 2011 : תותח רמדאן במשטרי הדיכוי

14 בספטמבר 2011 : בעקבות פרסום הקלטה של אימן אל-ט'ואהרי המחמיא למהפכות האביב הערבי : משמאל עומד המהפכן עם ססמאות "לא לאלימות" ו"הפגנה שלוהה", ומימין יוצא ט'ואהרי מבויב, על חגורתו רשום 'אל-קאעדה', וקורא : "שאלוהים יכוון אותך לאסלאם הינוכ', בני!!".

27 בספטמבר 2011: פרח האביב הערבי מרוסס בחומרי הדברה: משמאל למטה המעצמות; במרכז כוחות האופל והטרור; ומימין למעלה משטרי הדיכוי והשחיתות.

25 באוקטובר 2011: צעירי אביב העמים הערבי ממלאים את פח האשפה של ההיסטוריה עד אפס מקום; שר ההיסטוריה: "נא להרחיב את פח הזבל במהירות האפשרית"

שירה מן המזרח התיכון

סרגון בולוס

בגיליון זה בחרנו עוד שני שירים של המשורר העיראקי סרגון בולוס מתוך הקובץ "עצם אחרת של כלב השבט" [ע'טימה אַח'רא אל-קבילה; 2008], שממנו נלקחו השירים בגיליון הקודם.

אם אשור יורדת בלילה אל הבאר

ומה שלום אם אשור?
שאלתי את קרובי משפחתי, כשבקרתי בעירי ההרוסה
העטורה בעשן מלחמות, לאחר שנים ארוכות
של העדרות... היכן אם אשור שהיתה מינקתי
עם חזה הרחב יותר מכל העולם הזה
ועם פניה, אלוהי,
אשר שחטות ואסונות חדדו את תויהם עד שהתכסו
באותה הלה, עד כי התקדשו העינים?
ספר לי, עמנואל, ידידי
על אם אשור: היכן היא, כיצד היא מבלה
את עתותיה? ספר לי עמנואל, ידידי
על יקירתנו אם אשור...
אתה מתפונן לדודתי, אחות דודי הגדולה
אם אשור? זו היא בעלת העינים העצובות
מאז היתה ילדה, עד כי אמרו שהיא גברת שבעת
היגונות
המספרת לנו על בריחת בני משפחתה דרך המדבריות
על הילדים תחת פרסות הסוסים?
זו היא שהיתה מגרשת אותנו באבנים כל אימת
שגנבנו את עגבניותיה הקטנות
מזהירה שתפגע בנו, אך פוגעת
רק בגדר הבסתן?
אם אשור, דודתי, אחות אבי הגדולה
ומינקתך הנדיבה, ידידי
בעלת החזה הרחב יותר מכל העולם הזה
והפנים ששחטות ואסונות חדדו את תויהם,
ומות האהובים ועזיבת הבנים,
עד כי התכסו באותה הלה
עד כי התקדשו העינים... בוא הלילה
ואראה לך את אם אשור. בוא עמי ידידי,
נבקר אצלה כשתרד בלילה אל הבאר.
היא אומרת שנשמות המתים קוראות לה בסבלן
ממרחקים, שתירד אל הבאר
ותנחם את מתיה, מאז אותו היום השחור
היום שבו הביאו אליה את אשור.
כשעטפו אותו לפניה בתכריכים זעקה מפעמקים:
אלוהי
מי ישלף את הקוץ השחור הזה מלבי?
שמענו אותה והרכנו את ראשינו ומה
זקף אותם מעתה?
בוא הלילה
ואראה לך את אם אשור, בוא עמי
ידידי
נבקר אצלה
כשתרד בלילה אל הבאר.

גרגיר חול

כמו שאפשר להוסיף
גרגיר חול לזמן
כך כותבים אנו את שיכולים אנו לכתב
על שורות הדף הזה.
האם ילעג לנו הזמן, ומה תאמר
על החלל המפחיד בהתפשטותו
עד אין קץ?
ישנה מלה
המנחמת אותנו בצלילה
תמהדהדים בירכתי הזכרון,
אך בסוף אין מלה
היודעת כיצד היא הנחמה.
ועם זאת, אין להן תחליף
מאז ירדו אלינו המלים האלה
משמי הבורא השכור מהבריאה.
אל-חלאג'¹ אמר לנו
כי ההתחברות (לא) אפשרית
רק על קצה הגרדום,
אך הצופים שהיו פחדנים ממנו
הכחישו שזוהי האפשרות היחידה.
יתכן שכל הללו צודקים,
שכן הרוח כשליח דאר
מקבלת את המכתבים כדי להביאם
אל הקרובים, אך היכן הם הקרובים,
לדעתך, ומי יכולים הם להיות?
ועם זאת, הלילה מוכן לקבלת הנס
במקום כלשהו, בכל רגע
והנרקיסים מכסים את פני האדמה
תרגם מערבית: אהוד הורביץ

¹ אל-חלאג' היה מיסטיקן צופי שעלה לגרדום במאה העשירית לספירה באשמת כפירה.
² כינוי למריה האם הקדושה.